

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

KUR'AN VE

HÜSN-İ HAT

SEMPOZYUM BİLDİRİ METİNLERİ

01-03 KASIM 2015
A M A S Y A

DİB
YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 1330

İLMİ ESERLER: 209

**Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN**

**Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA**

Tashih

Sedat MEMİŞ

Grafik & Tasarım

Ali ÇINKI

Baskı

**Kalkan Matbaacılık
(0312) 341 92 34**

2. Baskı, Ankara 2017

ISBN 978-975-19-6757-2

2017-06-Y-0003-1330

Sertifika No: 12931

**Eser İnceleme Komisyon Kararı
16.03.2017/10**

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

**Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı**

Tel: (0312) 295 72 93-94

Faks: (0312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü

Tel: (0312) 295 71 53-295 71 56

Faks: (0312) 285 18 54

e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

BİRDEN FAZLA HATTAT TARAFINDAN YAZILAN MUSHAFLAR

Fatih ÖZKAFA

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Geleneksek Türk Sanatları Bölüm Başkanı, Hattat

Özet

Tarih boyunca hattatların en önemli sanat faaliyetleri Kur'an-ı Kerim yazmak olmuştur. Ancak bu ideali gerçekleştirmek her hattata kismet olmamıştır. Bazıları hiç Mushaf yazmadan ömürlerini nihayete erdirmişlerken bazıları da yazmaya başladıkları halde Mushafı bitirmeye muvaffak olamamışlardır. İşte bir hattat tarafından başlandığı halde tamamlanamamış olan Mushaflardan bazıları bir başka hattat tarafından tamamlanmıştır. Yine, bütün hayatlarını Mushaf istinsahı ile geçiren ve neredeyse başka eser vermeyen hattatlar olduğu gibi, muhtelif pek çok eser bırakıp da sadece bir Mushaf yazmış olan hattatlar da olmuştur. Talebesi zümresinden olan veya takipçilerinden sayılan bir hattat tarafından, kendisinin yarıda bıraktığı Mushafı tamamlanan hattatın tarzını aynen muhafaza etmek hat sanatında hakikaten zor bir iştir. Genellikle, başka bir hattatı takliden yazmaktansa, kendi tarzında yazmak bir hattat için nispeten kolay sayılır. Bununla birlikte, eksik kalan bir Mushafı, ilk başlayan hattatın yazısından ayırt edilemeyecek şekilde yazarak tamamlayacak kudrette hattatlar da olmuştur. Bu çalışma, geçmişte birden fazla hattat tarafından yazılarak tamamlanmış olan Mushaflar ile günümüzde bu konuya örnek olabilecek bazı milletlerarası projeleri ele alınacaktır.

Anahtar Kavramlar: Kur'an-ı Kerim, Mushaf, hattat, hat sanatı, taklit.

Mushafs Written By Many Calligraphers

Abstract

Work of Quran script is greatest ideal of calligraphers throughout history. But some calligraphers were managed this work. However other artists were failed to perform this ideal. A number of unfinished manuscripts (Mushaf) was completed later by their students or followers. But this completion work is a very difficult action. Because the conservation of old calligrapher's style is not easy. So calligraphers prefer to write Quran with its own style than other calligrapher's style. Therefore best calligraphers have managed to imitation of old masters' styles of Islamic calligraphy exactly. Completed Mushafs by another calligrapher are discussed in this paper. Another object of this paper is Mushafs are written by many artists in international projects.

Keywords: Quran, Mushaf, Calligrapher, Islamic Calligraphy Art, Imitation.

A. GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim, tarih boyunca hem en çok okunan hem de en çok istinsah edilen kitap olmuştur. Kur'an'ın etrafında birçok sanat dalı inkişaf etmiş ve çok sayıda hattat, müzehhip, mücellit, nakkaş, hakkâk vs. sanatkâr yetişmiştir. Bu ilâhî metni en güzel şekilde okumak için hâfızlar, en güzel şekilde yazmak için hattatlar, en doğru şekilde anlamak ve yorumlamak için de âlimler âdeta birbirleriyle yarış hâlinde olmuşlardır.

Asırlardır hattatlar Kur'an hattının güzelleşmesi için çaba sarf etmişler ve bu kitabı en estetik şekilde yazma yolunda ilerlemişlerdir. Bu sebeple her hattatın en büyük hedefi en az bir Mushaf-ı şerif yazabilmek olmuştur; ancak bazılarının bir tane Mushafı tamamlamak bile kısmet olmamışken bazı hattatlar yüzlerce Mushaf yazmaya muvaffak olmuşlardır.¹ Hattatlar içerisinde kendisini tamamen Mushaf yazmaya, istinsah etmeye hasredenler olmakla birlikte başka hat eserleri verip ayrıca Mushaf yazanlar da olmuştur. Bilhassa matbaa öncesinde müstensih olarak geçimini sağlayan kâtipler ve hattatlar ömür boyu bu işle meşgul olmuşlardır.

Başladığı Mushafı tamamlamaya ömrü vefa etmeyenlerden veya başka bir sebeple bu işi yarım bırakanlardan kalan Mushaflardan bir kısmı kendilerinden sonra bir başka hattat tarafından tamamlanmıştır. Bunlar

¹ Ünver, A. Süheyl, "Çok Sayıda Kur'an-ı Kerim Yazan Hattatlarımıza Dair", *Diyanet Dergisi*, c. VI, Sayı: 4-5, Nisan-Mayıs 1967, s. 85-91.

arasında sanat eseri hüviyetini haiz ve kayıtlara geçmiş olan Mushaf sayısı elbette azdır. Bu çalışmada, geçmişten günümüze birden fazla hattat tarafından yazılmış olan Mushaf-ı şerifler ve bunların hattatları tarih sırasına göre ele alınacaktır.

İbnü'l-Bevvâb (ö. 413/1022), Büveyhî vezirlerinden Fahrü'l-Mülk Ebû Gâlib Muhammed b. Halef'in yakın dostuydu. Muhammed b. Halef Irak Valisi olunca nedimleri arasına girdi ve onun aracılığıyla Bahâüddeve'nin Şiraz'daki kütüphanesine müdür tayin edildi. Burada çalışırken bulduğu, İbn Mukle tarafından yazılmış Mushafın eksik cüzünü aslından ayırt edilemeyecek şekilde yazıp tamamladıktan sonra cildini de yaptı. Bu başarısı karşılığında kendisine 100 dinar verildiği, ancak onun kütüphanede bulunan eski Semerkant ve Çin kâğıtlarından Çin'de yapılanları almayı tercih ettiği rivayet edilmektedir.²

İbnü'l-Bevvâb nâmıyla tanınan Ebu'l-Hasen Alâüddin Ali b. Hilâl el-Kâtib el-Bağdadî, hat sanatı tarihinde İbn Mukle'den sonraki en önemli ıslahatçı olarak vasıflandırılır. İbn Mukle, mevzun hatlar arasında karakter ve özellikleri birbirine yakın olanları telif ederek sınıflandırmış ve harfleri daire esasına göre geometrik nispetleriyle kaidelere bağlamış; böylece mensûb hatların belirmesinde ilk önemli ıslahatı yapmıştır. İbnü'l-Bevvâb ise onun aklâm-ı sittede tespit ettiği bu estetik kuralları daha ince geometrik nispetlere bağlayarak üslubunu güzelleştirmiştir. Benzer üslupların ortak özelliklerini belirleyip sınıflandırarak kalemlerin sayısını sekize indirmiş; böylece aklâm-ı sitenin teşekkülünde büyük bir yenilik yapmıştır. Onun yazı üslubu İslam dünyasında üç asra yakın hâkim olmuştur.³

Hayatının büyük kısmını Bağdat'ta geçirmiş; dinî ve edebî ilimleri muhtelif hocalardan tahsil ettikten sonra hat sanatını da Muhammed b. Sımsımanî'den meşk etmiştir. Vâzlikten ve hattatlıktan başka ressamlık, nakkaşlık, ciltçilik ve müzehhiplik de yaparak geçimini sağlamıştır. Toplam

² İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yân ve Enbâ ü Ebnâ'z-Zaman*, c. 5, Beyrut 1972, s. 115; Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Menâkıb-ı Hünverân* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal İnal), İstanbul, s. 17, 23; Nefeszâde İbrahim, *Gülzâr-ı Savâb* (nşr. Kilisli Muallim Rif'at), İstanbul 1938, s. 43; Suyolcuzâde Mehmed Necib, *Devhatü'l-Küttâb* (nşr. Kilisli Muallim Rif'at), İstanbul 1942, s. 82; Müstakimzâde S. Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928, s. 331; İranlı Habîb, *Hat ve Hattâtîn*, İstanbul 1305, s. 44; Ünver, A. Süheyl, *Hattat Ali b. Hilâl: Hayatı ve Yazıları*, İstanbul 1958, s. 2; Çetin, Nihad M., "İslâm Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi Yakut Devrinin Sonuna Kadar", *İslâm Kültür Mirasında Hat Sanatı*, İstanbul 1992, s. 24; Serin, Muhittin, "İbnü'l-Bevvâb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 20, İstanbul 1999, s. 534;

³ Serin, a.g.e., s. 535.

64 Mushaf yazdığı bilinmekte olup zamanımıza ulaşan en güzel Mushafı Dublin'de Chester Beatty Library'de bulunmaktadır. David Storm Rice, reyhanî yazıdaki gelişmeyi belgelemesi yanında devrinin Mushaf yazma usüllerini, terkip ve tezhibini göstermesi bakımından da önemli bir örnek olan bu Mushaf üzerinde yaptığı çalışmaları bir kitap halinde yayımlayarak Mushafın sanat dünyasında tanınmasını sağlamıştır.

B. YÂKUT TERTİBİ

Her Kur'an-ı Kerim sayfasının ilk satırı muhakkak, sonraki beş satırı nesih, bir satırı sülüs, beş satırı nesih, son satırı ise yine muhakkak hatla düzenlenmiş olan, muhakkak ve sülüs satırlara nispetle nesih satırların daha kısa tutulduğu Mushaf şeması "Yâkut tertibi" olarak bilinir.⁴ Ahmed Şemseddin Karahisarî'nin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hırka-i Saâdet Dairesi'ndeki 5 envanter numaralı meşhur Kur'an-ı Kerim'i de bu tertip üzere hazırlanmış bir şaheserdir. (Resim 1-2) Kanunî Sultan Süleyman için yazılmış olan 61,5x42,5 cm ebadındaki 300 varaklık bu Mushaf, "Şemsül-Hat" ve "Yâkût-ı Rûm" olarak anılan Ahmed Karahisarî tarafından yazılmaya başlanmış; 220 yaprağı Karahisarî tarafından Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1545-1555 yılları arasında yazılmıştır. Karahisarî'nin vefatıyla kalan 80 yaprağı manevi evladı Hasan Çelebi tarafından Sultan III. Murad'ın himayesinde 1584-1587 yılları arasında yazılarak Mushaf tamamlanmıştır. Hasan Çelebi, bu Mushafın eksik kalan kısımlarını Karahisarî yazılarından ayırt edilemeyecek derecede güzel yazarak tamamlamıştır.⁵

Eserin Nakkaş Hasan, Mustafa Müzehhib ve talabeleri tarafından tezhiplenmesi ve cildinin Süleyman b. Mehmed, Abdi Şaban ve Kara Mehmed tarafından tamamlanması ise 1584-1596 yılları arasında gerçekleşmiştir.⁶

Toplam 2360 karşılıklı gelen koltukların tezhipleri yer yer aynı olmakla birlikte genellikle farklı tasarım ve renklendirme yapılarak zenginleştirilmiş ve böylelikle yazının güzelliği ile tezyinat bütünleşmiştir. Bu Mushafın 1981'de İtalya'da, 2000 yılında Ankara'da Kültür Bakanlığı tarafından tıpkıbasımı yapılmıştır. Ancak bu yayımda boyutu biraz küçültülmüştür (48x33 cm). 2012 yılında ise Klasik Türk Sanatları Vakfı (İstanbul) tarafından söz

⁴ Serin, Muhittin, "Karahisarî, Ahmed Şemseddin", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 24, İstanbul 2001, s. 422.

⁵ Derman, M. Uğur, *Doksandokuz İstanbul Mushafı*, İstanbul 2010, s. 56-57.

⁶ Yâsîn-i Şerif tıpkıbasımı, İstanbul 2012, s. 1.

konusu Mushafın sadece Yâsin sûresinin yer aldığı sayfaları ayırbaşım olarak orijinal ebadında yayımlanmıştır.

Kurşuncuzâde Ahmed Efendi (ö. 1120/1708), Suyolcuzâde Mustafa Efendi'nin Eyüp Sultan Camii için başladığı üç satırı sülüs geri kalanı nesih hattıyla yazılmış büyük boy Kur'an-ı Kerim'i tamamlamıştır. Ahmed Efendi İstanbullu olup Eyüp civarında yaşadığı bilinmektedir. Sülüs ve nesih Suyolcuzâde Mustafa Efendi'den meşk etmiştir. İcazetini de kısa sürede almıştır. Kaynaklar, yazısının hocasının hattına ayırt edilemeyecek kadar benzediğini kaydeder.⁷

Hasan Rıza Efendi ile birlikte etrafı meâllî olarak yazılan ve 1879'da (1296) Osman Bey Matbaası'nda basılan ince nesih hatlı Mushafı meâlin 15 cüzünü Kayışzâde Hâfız Osman (ö. 1894), 12 cüzünü Hasan Rıza Efendi (1849-1920), üç cüzünü de Çerkez Alâeddin Bey yazmışlardır. Bu Mushafın aslının Mahmud Muhtar Paşa koleksiyonundan Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye'ye geçtiği rivayet edilmektedir.⁸

Ayet-berkenar Mushafıyla şöhret kazanan Hasan Rıza Efendi, Yahya Hilmi Efendi'den ve Mehmed Şefik Bey'den yazı meşk etmiş; Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'den de istifade etmiştir. Ta'lik hattını ise Sâmi Efendi'den öğrenmiştir. 1879'da Muzika-i Hümayun hat muallimliğine getirilmiş; daha sonra Medresetü'l-Hattatîn'de sülüs-nesih hocalığı yapmıştır. Sultan Reşad'ın arzusuyla yazdığı sekiz ciltlik Sahih-i Buharî de onun en önemli eserleri arasındadır.⁹

Hasan Rıza Efendi'nin muhtelif boylarda yazdığı 19 Mushaftan 1308 (1891) tarihli vezirî kıtada olanı İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (AY, nr. 6682), Sultan Reşad'ın türbesi için yazdığı 1330 (1912) tarihli büyük Mushafı da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (Yeni Yazmalar, nr. 2138) Hasan Rıza Efendi ayrıca, akrabası olan hattat Mehmed Şevki

⁷ Suyolcuzâde, *a.g.e.*, s. 12; Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 99; Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul ts., s. 358; Rado, Şevket, *Türk Hattatları*, İstanbul ts., s. 120; Serin, Muhittin "Ahmed Efendi, Kurşuncuzâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, s. 60.

⁸ Derman, Uğur, "Hasan Rızâ Efendi, Hacı" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul 1997, s. 345; Serin, Muhittin, "Kayışzâde Hâfız Osman Nuri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, s. 80.

⁹ Derman, *a.g.e.* (1997), s. 344-345.

Efendi'ye ait yarım bir Mushafı da 1311'de (1893) tamamlamıştır. (TSMK, Halil Edhem Arda, nr. 12).¹⁰

Yahya Hilmi Efendi (1833-1907), Şeyh Hamdullah'ın başlayıp yarıda bıraktığı büyük boy bir Kur'an-ı Kerim'i tamamlamıştır. Bu eser, varisleri tarafından Türk İslam Eserleri Müzesi'ne bağışlanmıştır.¹¹

C. TAKLİDEN MUSHAF TAMAMLAMAK

Hat sanatında taklit etmek bir zaaf olarak telakki edilmeyip bilakis meziyetten addedilir. Tasarım ve istif bakımından olgun ve özgün yeni eserler elbette hat sanatında da son derece kıymetlidir ve yeni tasarımların ortaya çıkartılması her zaman istenmiştir. Ancak bu sanatta yepyeni eserler verebilmek için taklit safhasından geçmek elzemdir. Bilhassa temeşşuk safhasında geleneksel yöntemle bol bol taklit ederek kazanılan melekenin yeni istifler, yeni formlar, yeni tasarımlar için bir hazırlık olduğu söylenebilir. Bu noktada bazılarının aklına şöyle bir soru gelebilir. Bir hattatın yıllar, belki yüzyıllar önce yaptığı ve defalarca da taklit edilen bir tasarımını (istif) bugün başka bir hattatın bir kez daha aynen taklit ederek yazdığı yazı bir sanat eseri midir; yoksa değeri olmayan bir kopya mıdır? Hat sanatı mihrakından bakıldığında bu eser bir sanat eseridir. Çünkü hat sanatında taklit etmek çoğu zaman ibda etmekten daha zordur. O yazıyı daha önce yazmış olan hattatın el alışkanlığını kavrayabilmek, kalem ağzı açısını tutturabilmek ve kalem hareketlerini aynen yansıtabilmek hakikaten pek müşküldür ve ustalık gerektiren bir amelîyedir. Dolayısıyla taklit edilen esere tıpatıp benzediği ölçüde, takliden yazılan hattın kıymeti artar.

Bu çalışmada bahsi geçen Mushaflardan çoğu bir hattatın tamamlayamayıp diğer bir hattatın tamamlamaya muvaffak olduğu Mushaflardır ve sonraki hattat önceki hattatın tarzına riayet ederek bu işi yapmak niyetiyle yola koyulmuştur. Meselâ İbn Bevvab, İbn Mukle'nin tamamlayamadığı Mushafın yazısını o kadar iyi taklit ederek tamamlamıştır ki bu iki hattatın yazısını ayırt etmenin çok zor olduğu ifade edilmektedir. Zira Mushafın baştan sona estetik bir bütünlük içerisinde olması, birbirine uymayan tarzdaki yazılardan teşekkül etmesinden elbette daha muvafıktır. Nitekim, bir Mushafı, ilk hattatını takliden tamamlamak, kendi tarzında Mushaf yazmaktan daha zor bir iştir.

¹⁰ Derman, a.g.e. (1997), s. 345.

¹¹ Rado, a.g.e., s. 233.

D. YARIM KALMIŞ MUSHAFLAR

Hayatını Mushaf yazmakla geçiren Kayışzâde Hâfız Osman Efendi (ö. 1894) 107. Mushafını yazarken Yûsuf sûresinin 12. ayetine geldiği 4 Ramazan 1311 (11 Mart 1894) tarihinde teravih namazı kıldırduğu esnada rûkûda vefat etmiştir. Burdurlu olduğu için Burdurî nisbesiyle de bilinen Kayışzâde, Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'den sülûs nesih icazeti almış; daha sonra hocasının vefatı üzerine Muhsinzâde Abdullah Hamdi Bey'in derslerine devam etmiş idi. Kadıasker ekolünün önde gelen hattatları arasında yer alan sanatkâr, Mushaf yazmada ve nesih yazının güzelleşmesinde büyük maharet göstermiştir. Bilhassa XIX. yüzyılın sonlarından günümüze kadar birçok kez basılan ayet-berkenar tertipli Mushaf lar, bu ekolün diğer bir hattatı Hasan Rıza Efendi'nin (ö. 1920) aynı tertipteki Mushafıyla birlikte büyük şöhrete ulaşmıştır. "Mushaf-ı Huffâz" olarak da bilinen bu nevi Mushaf lar Kur'an ezberleyenlere kolaylık sağlaması ve yazısının okunaklı olması sebebiyle halk arasında da diğer Mushaf lara tercih edilmiştir.¹²

Hayatı boyunca 25 Mushaf yazmış olan Yahya Hilmi Efendi (1833-1907), sonuncu Mushafının 21. cüzüne kadar gelebilmiş; geri kalanını yazmaya ömrü vefa etmemiştir. Onun Mushaf yazmada rekor sayılabilecek bir hikâyesi nakledilmektedir: Yahya Hilmi Efendi gençliğinde Hacc'a gitmeye hazırlanırken annesi de birlikte gelmek ister. İkisine birden yetecek para olmadığı için çareyi Mushaf yazmakta bulur. Ramazanın ilk günlerinde bir Mushafa başlayarak yarım cüz gündüz yarım cüz gece yazmak suretiyle otuz cüzü bayrama kadar 26 günde tamamlar. Annesi bu Mushafı varlıklı bir zata götürüp karşılığında 7500 kuruş hediyesi alır ve oğluyla birlikte Hacc'a gider. Aynı hattat, ömrünün son yıllarında başladığı Mushafın her gün bir iki sahifesini ancak yazabilmiştir ki bu süratle Mushaf yaklaşık bir buçuk senede ancak tamamlanmıştır.¹³

Ömer Fâik Efendi (1855-1919), büyük boy bir Kur'an-ı Kerim'i Âl-i İmrân sûresine kadar yazmıştır. Kendisi, Şumnulu Ömer Rüşdü Efendi'den sülûs nesih yazılarını öğrenmeye başlamış; 1871'de Bahri Efendi'den icazet almıştır. Talebesi olmak istediği Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin tavsiyesiyle Şefik Bey'den sülûs, nesih ve celî sülûsün inceliklerini öğrenmiştir. Fâik

¹² Serin, a.g.e. (2002), s. 79; Serin, Muhittin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 2008, s. 178.

¹³ Derman, M. Uğur, *Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul 2002, s. 188.

Efendi ayrıca, hocası Mehmed Şefik Bey'in hazırladığı Kudüs'teki Kubbe-tü's-Sahra (Ömer Camii) celi yazılarını Alâeddin Bey'le beraber iğneleyerek yazı kalıplarını hazırlamıştır.¹⁴

XX. yüzyılda yaşamış olan ve Irak'ın en önemli hattatlarından sayılan Hâşim Muhammed el-Bağdâdî (1917-1973) de 1959 yılında yazmaya başladığı Mushafı yoğun işleri sebebiyle tamamlayamamıştır. Bağdâdî, Molla Arif Şihli'den ders alarak başladığı hat çalışmalarını Muhammed Ali Sâbir'in yanında sürdürmüştür; 1943 yılında Molla Ali el-Fazli'den icazet almıştır. 1944 yılında Mısır'a giderek Muhammed Hüsnî ve Seyyid İbrahim Efendi'den de icazet almıştır. Ayrıca Hamid Aytac'tan takdir belgeleri almış; Macid Ayrıl'dan da istifade etmiştir. Bağdat Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde hat hocalığı da yapan Bağdâdî, hat tarihi ve meşhur hattatlar üzerinde de araştırmalar yapmış bir hattattır.¹⁵

E. PARÇA PARÇA DAĞITILAN MUSHAF

Timur'un torunu ve Şâhruh Mîrza'nın oğlu olan Baysungur (ö. 837/1434), güzel sanatların hâmisî, şair ve aynı zamanda hattat olan bir idareciydi. Yakut ekolünün usta temsilcilerinden sayılan Baysungur aklâm-ı sitte'yi Şemseddin Muhammed b. Hüsâm el-Herevî'den öğrendi. Herevî ona ders verdiği için imzalarında iftihar makamında olmak üzere isminden sonra Baysungurî nisbesini kullanırdı. Baysungur'un bugün Türkistan'da özel koleksiyonlarda bulunan bazı levhalardan başka kitâbe olarak en meşhur eseri, Meşhed'de annesinin 1430'da yaptırdığı ve Türk-İran mimarisinin şaheserlerinden olan Gevherşad Camii'nin güney eyvanı üzerine yazmış olduğu metrelerce uzunluktaki yazıdır. Baysungur'un bir diğer önemli eseri ise muhakkak hattıyla yazdığı büyük boy Mushaftır. Bu eser uzun müddet seferlerde ordunun önünde taşınmış; ancak Safevîler zamanında sayfaları koparılarak devletin ileri gelenlerine hediye olarak verilmiştir. Günümüze intikal eden beş altı sayfası Meşhed ve Tahran kütüphanelerinde teşhir edilmektedir.¹⁶

¹⁴ İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul 1955, s. 89-92; Serin, Muhittin, "Fâik Efendi, Ömer", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul 1995, s. 101-102.

¹⁵ Zennûn, Yûsuf "Hâşim Muhammed el-Bağdâdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul 1997, s. 409.

¹⁶ Âli, a.g.e., s. 28-31, 141-142; Habîb, a.g.e., s. 60-61; Alparslan, Ali, "Baysungur, Gıyaseddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1995, s. 276-277.

F. REKABET VE FERAĞAT

Osmanlı Devleti'nin İstanbul yerine daha çok Edirne'den idare edildiği XVII. yüzyıl sonlarında devlet ricalinden birisi Hâfız Osman'a pey olarak İstanbul'a bir kese akçe gönderip kendisi için Mushaf yazmasını rica eder; o da başlayıp üçte birine kadar gelir. Derviş Mehmed Kevkeb, Edirne'de bu durumdan haberdar olunca siparişi yapan kişiye Hâfız Osman'ın hasta ve yaşlı olduğunu, Mushafı kendisinin daha güzel ve çabuk yazacağını söyler (Derman'a göre bu hâdise tahminen Hâfız Osman'a felç gelip de yeniden iyileştiği 1107/1695'ten sonra meydana gelmiş olmalıdır). Bunun üzerine pey akçesi Hâfız Osman'dan geri alınıp siparişi iptal edilir. Derviş Mehmed de yeniden bir Mushaf yazmaya başlar. Esasen Derviş Mehmed aklâm-ı siteyi Hâfız Osman'dan meşk edip icazet almıştır. Tezhip için gönderildiği İstanbul'daki mücellithânedeki Mushaf cüzlerini gören Hâfız Osman durumu anlar. Üzüntü ve kırgınlığını belli etmeden, "Allah dile-diğini siler, dilediğini bırakır. Kitapların aslı O'nun yanındadır" meâlindeki ayeti (er-Ra'd 13/39) okumakla yetinir. Derviş Mehmed, yazdığı Mushafın henüz üçte birine varmadan kalemini açarken iki parmağını kalemtraşla keser. Açılan yara bir yıl kapanmaz ve Mushafı tamamlayamadığı gibi hat sanatından da uzak kalır.¹⁷

Tam tersi sayılabilecek bir örnek de Şeyh Hamdullah için nakledilir: Kanunî Sultan Süleyman padişah olduktan sonra dedesinin dostu ve hocası olan Şeyh'i huzûruna davet ederek kendisine bir Kur'an-ı Kerim yazdırmak istediğini söyler. Ancak doksanbir yaşındaki Şeyh Hamdullah, ihtiyarlığı dolayısıyla mazur görülmesini ricâ ve dayızâdesi Muhyiddin Amasî'ye yazdırılmasını tavsiye etmiştir. Sultan Süleyman da kendisine hediye olarak samur bir kürk verip rahatlıkla evine gönderilmesini sağlamıştır.¹⁸

Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi'nin (1670-1731) talebesine yönelik hem bir feragat hem de bir itimat nümunesi sayılabilecek olan şu davranışını da yeri gelmişken zikretmekte fayda olacağı kanaatindeyiz: Kendisine verilmiş olan Mushaf siparişini, vaktinin darlığı sebebiyle Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi'ye (1688-1756) yazdırtmış ve sonuna Seyyid Abdullah imzasını

¹⁷ Suyolcuzâde, *a.g.e.*, s. 110; Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 483-484; Habib, *a.g.e.*, s. 150; Rado, *a.g.e.*, s. 123; Derman, M. Uğur, "Derviş Mehmed, Kevkeb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1994, s. 193.

¹⁸ Derman, M. Uğur, *Ömrümün Bereketi-I*, İstanbul 2011, s. 86-87; Derman, M. Uğur, "Hat Dehalarımızdan Şeyh Hamdullah", *Hayat Mecmuası*, S. 47, 1969, s. 23-25.

çekinmeden koyup karşılığında verilen meblağın da neredeyse tamamını talebesine bırakmıştır.¹⁹

G. MİLLETLERARASI MUSHAF PROJESİ

Bir hattatın bütün Kur'an-ı Kerim'i estetik bir seviyeyi muhafaza ederek yazıp tamamlaması en az birkaç yıl sürecek çapta uzun soluklu bir faaliyettir. Başlaması cesaret, dirayet ve tecrübe gerektiren ve özellikle günümüzde iddialı bir sanat faaliyeti olarak görülen Mushaf yazma işi her hattatın hayalini süsleyen bir idealdir ki bu hayalini tahakkuk ettirmek son devirlerde sadece birkaç bahtlı hattata nasip olabilmıştır.

Tek bir kişiye yüklendiğinde büyük bir tekellüf sayıldığı ve tamamlanması uzun zaman alacağı için orijinal bazı projeler geliştirilmiştir. Bunlardan biri de Dubai'de düzenlenen "Multeqa Ramadan lihatt'l-Kur'ani'l-Kerim" adlı, 30 cüzün 30 hattata yazdırıldığı milletlerarası sanat faaliyetidir.

Birleşik Arap Emirlikleri Kültür, Gençlik ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı tarafından 2009 yılında başlatılan ve her yıl geliştirilerek tekrarlanan Milletlerarası Ramazan Buluşmaları kapsamında her sene ramazan ayında bir Mushafın tamamlanması hedeflenmiştir. Söz konusu proje için farklı ülkelerden toplam 30 hattat Dubai'deki programa resmen davet edilmiş ve yıllara göre davet edilen hattatlarda farklılıklar da olmuştur. Projeye katılmayı kabul eden hattatlara standart özelliklerde ve aynı ebatlarda olan kâğıtlar gönderilerek birer cüz sipariş edilmiştir. Yazı çeşidi, sayfa ölçüleri, kalem kalınlığı, mürekkep rengi gibi kriterler başta olmak üzere bir araya getirildiğinde tek bir hattatın elinden çıkmış olan bir Mushafı andıracak olan ortak kıstaslar organizasyon jürisi tarafından belirlenmiştir. Ramazan ayından önce hattatlara kâğıtlar gönderilerek Kadir gecesine kadar kendilerine düşen cüzü büyük ölçüde tamamlamaları, bir sahifesini de Dubai'deki merasimde yazmaları katılımcı sanatkârlardan istenmiştir. Ramazanın son haftası 30 proje hattatı ile jüri üyelerinin Dubai'ye gelmeleri ve yaklaşık 4-5 gün konaklamaları temin edilmiş ve Kadir gecesinde yapılan resmi merasim ile Mushaf tamamlanmıştır.

Dubai'deki milletlerarası Mushaf buluşmalarına Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Irak, Mısır, Cezayir, İspanya, Tunus, Suriye, Filistin, Ürdün, İran, Katar vs. ülkelerden muhtelif hattatlar ve jüri üyeleri

¹⁹ Derman, a.g.e. (2002), s. 110.

katılmıştır. Türkiye'den her ramazan ayında bu projeye bir jüri üyesi ve 4-5 hattat davet edilmiştir. Jüri üyeleri, her sene 30 hattattan üçünün yazısını ödüle layık görmüş ve serlevha, hatim duası gibi kısımların yazılması da bu hattatlardan talep edilmiştir. Bütün katılımcı hattatlara yazmış oldukları cüzün bedeli takdim edilmekle birlikte ödül takdir edilen yazılar için yaklaşık 2-3 misli fazla bedel ödenmiştir.

2013 (1434) senesi Ramazan ayında, önceki yıllara göre farklı bir Mushaf yazılması istenmiştir. Daha önceki Mushafların tamamı nesih hattıyla yazılmışken (Resim 3) 2013 Mushafı sülüs ve nesih hatlarıyla hazırlanmıştır. (Resim 4-5-6) Esas tanzim şekli itibariyle, XVI. yüzyılda hazırlanmış olan Ahmed Karahisarî Mushafına benzeyen bu Mushafın her sahifesinde ilk satır sülüs hattıyla, sonraki altı satır nesih hattıyla yazılmış; orta satır yine sülüs olup sonraki altı satır nesihle ve son satır da sülüsle yazılmıştır. Nesih satırların ikişer tarafında koltuk tezhibi için boşluk bırakılarak her sahifede toplam dört koltuk yeri olmuştur. Yine her sahifenin toplam üç satırı sülüs, 12 satırı da nesih hattıyla yazılmıştır. Her hattat birer cüz yazdığı için 20 sahifede toplam 60 satır sülüs yazıyı tasarlayıp yazmış; ayrıca 240 satır da nesih yazmıştır. Uzunluk olarak ise her bir hattata 16 metre sülüs, 40 metre nesih yazı düştüğü hesaplanmıştır. Sahife ebadı yaklaşık olarak 50x70 cm olan bu Mushaf elbette öncekilerinden daha sanatlı ve etkileyici olmuştur. Bununla birlikte, sülüs satırların kalem kalınlıkları ve tasarım anlayışları hattata göre farklılık arz ettiği için nesih satırlardaki genel âhenk ve cüzler arasındaki uyumluluk özelliği, sülüs kısımlarda nispeten sağlanamamıştır. Yine bu tarz bir Kur'an-ı Kerim'in tamamının tezhiplenmesi çok uzun bir zamana yayılabilecektir. Ancak bu yöntemi, nesih hattında işleklik kazanmış olan hattatların sülüste de benzer bir seviyeye ulaşmaları için atılmış önemli bir adım olarak değerlendirmek gerekir.

Mushaf projesi sayesinde, bilhassa nesih hattının bütün İslam âleminde daha da geliştirilmesi, Mushaf yazma geleneğinin yaşatılması ve nesih hattatlarının teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca farklı ülkelerden aynı sanata hizmet eden sanatkarların bir araya getirilip tanıştırılması ve kaynaşması, bunun yanı sıra birbirlerinin yazı tarzlarından istifade etmeleri sağlanmıştır.

Bilindiği gibi, Mushaf kitabeti bakımından kıraat meselesi son derece önemlidir. İslam âleminde kabul görmüş olan ve "yedi kıraat" olarak bilinen mütevâtir kıraatlar İbn Kesîr (Mekke), Nafi' (Medine), İbn Âmir (Şam), Ebu Amr (Basra), Hamza (Kûfe), Kisaî (Kûfe) ve Âsım (Kûfe). Bunlar içinde

senetçe en sahih olanları Nafi' ve Âsım kıraatlarıdır. Mütevâtir kıraat-
larda *resm-i hat* (Hz. Osman Mushaflarına uygunluk), *Arabîyyet* (Arapça
kaidelerine uygunluk) ve *senedi sahih olmak* gibi üç önemli şart vardır.²⁰
Mushaf kitabetindeki, bilhassa bazı kelimelerin yazımındaki ihtilaflar
kıraat farklılıklarıyla ilişkilidir. Mushaf yazacak olan hattatın bu husus-
taki hassasiyetleri göz önünde tutması ve imlâ itibarıyla tutarlı bir yol
izlemesi gerekir. Bugün İslam dünyasında, Âsım kıraatı üzerine yazılmış
Mushaflar çok yaygındır. Ancak Sudan'da Ebu Amr, Mısır'ın bir kısmı
ile Kuzey Afrika'da Verş rivâyeti esas alınarak Mushaflar basılmaktadır.²¹

Mushafların yazımında Resm-i Osmânî imlâsının esas alınması, bütün
İslam dünyasında Resm-i Osmânî'nin benimsenmesi hedefine yönelik olarak
düşünülmüş olabilir. Bu sebeple, yazılan Mushaflar Osmanlı-Türk Mushafla-
rıyla kısmi olarak imlâ bakımından farklılık arz etmektedir. Organizasyonu
ve ev sahipliğini yapan ülkenin, kendi benimsediği imlâ sistemini esas alması
normaldir. Aliyyü'l-Kari imlâsı benimseniyor ve bunun yaygınlaştırılması
isteniyorsa bu tür organizasyonların öncülüğünü ve maliyetini Türkiye gibi
ülkelerin üstlenmesi gerekmektedir. Zira, başka sanat dallarıyla veya sporla
ilgili milletlerarası faaliyetler için çok yüksek bütçeli harcama kalemleri
olağan görülürken bütünüyle bize ait olan, bizi temsil eden hat sanatı için
"cüz'î" sayılabilecek bir harcama bile göze batmaktadır. Bunun da ötesinde,
böyle bir faaliyet yapmak herhalde hiçbir yetkili makamın gündeminde bile
yer almamaktadır. Dünyada lider bir ülke olabilmek için bilim ve teknoloji
bakımından, ekonomik açıdan en ileri seviyede olmak kadar, spor, kültür
ve sanat faaliyetlerinde de öncü olmak zaruridir. Tarih boyunca, büyük
bir medeniyetin inşası hususunda iddiası olan bütün devletler sanata da
en az bilime verdikleri kadar değer vermişler ve sayısız şaheserler ortaya
çıkartmışlardır. Böyle bir maziye sahip olan Türk milletinin tarihî mirastan
aldığı güçle yepyeni atılımlar gerçekleştirmesi ve çok daha büyük ve önemli
projelere öncülük yapması en tabii ve en zarurî vazifesi olsa gerektir.

SONUÇ

Geçmişte birden fazla hattatın tek Mushaf yazması, planlanmaksızın
ve zaruri sebeplere istinaden gelişmiştir. Ayrıca genellikle bir hattatın
bitiremediği işi bir başkası bitirmiş; yani en fazla üç hattat bir Mushaf

²⁰ Keskiöğlü, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, Ankara 2010, s. 158-159.

²¹ Serin, Muhittin, "Mushaf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul 2006, s. 252.

yazmıştır. Tamamlayan hattat ise genellikle yarım bırakan hattatın takipçilerinden veya talebelerinden çıkmıştır. Günümüzde ise bu nevi Mushaf lar özel olarak planlanıp bir proje dahilinde yazdırılmaktadır. Hattat sayısı da iki ile mahdut olmayıp 30'a kadar çıkmaktadır. Ayrıca geçmişte, yarım kalan Mushaf ların tamamlanması süre bakımından genellikle uzunca bir zamana yayılmış; bazen tamamlanma işi bir asır sonra gerçekleşmiştir. Günümüzdeki faaliyetlerde ise bir Mushaf ı yazacak olan hattatlar yaklaşık olarak aynı zamanda başlayıp aynı anda Mushaf ı tamamlamaktadırlar.

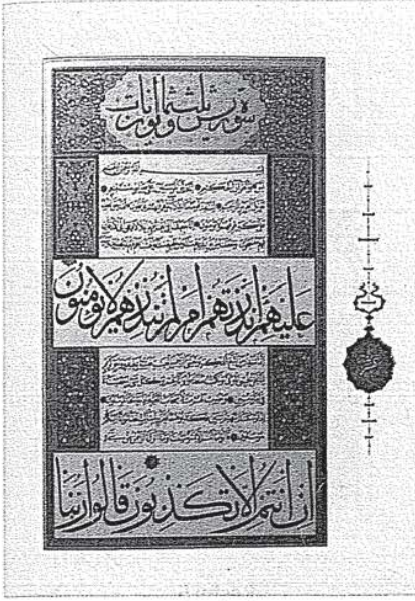
Birden fazla hattat tarafından yazılan bir Mushaf ta yazı çeşitleri, kalem kalınlıkları, mürekkep renkleri, kâğıt özellikleri, satır sistemi, sayfa tanzimi ve yazı tarzı aynı olmak durumundadır. Bu standardı yakalamak ise gerçekten zor bir iş tir. Bununla birlikte, farklı hattatlar tarafından yazılmasına rağmen birbirinden ayırt edilemeyecek benzerliği sağlayabilmiş Mushaf lar olmuştur.

Eksik kalmış bir kitabın bir başka hattat tarafından ikmal edilmesi, kutsal kitaba verilen değ erin bir göstergesi olduğu gibi onu yazmaya başlayan hattatın emeğine duyulan saygının da nişanesidir. İlahi kelama yapılan hizmetin yarım kalmaması için ibadet aşkıyla yapılan bir faaliyettir. Tek bir kitabın cüzlerini yazmaya odaklanmış onlarca hattatın aynı anda hedefe ilerlemeleri ve ulaşmaları ise kardeşlik şuurunu pekiştiren bir sanat tecrübesidir. Yine, üstadının eksiklerini tamamlayacak ve onun yolunda yazabilecek hattatlar yetiştirmek, sanatkârın bahtındandır. Ancak samimiyetle gayret bir arada olduğu müddetçe, başlanan hiçbir Mushaf yarım kalmayacaktır.

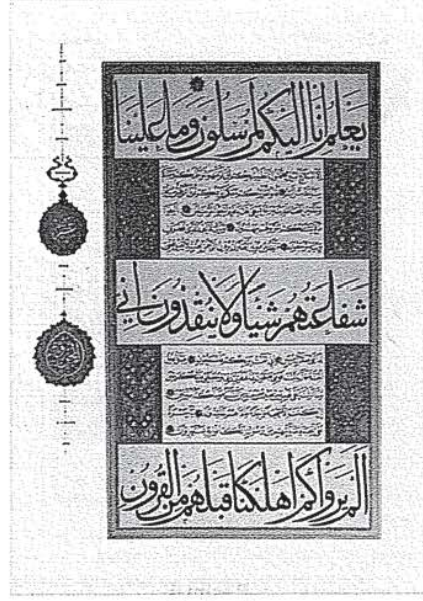
Kaynakça

- Alparslan, Ali, "Baysungur, Gıyaseddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1995, s. 276-277.
- Bayat, Ali Haydar, *Açıklamalı Hüsn-i Hat Bibliyografyası*, İstanbul 2003.
- Çetin, Nihad M., "İslam Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi Yakut Devrinin Sonuna Kadar", *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, İstanbul 1992, s. 14-32.
- Derman, M. Uğur, "Hat Dehalarımızdan Şeyh Hamdullah", *Hayat Mecmuası* 47, 1969, s. 23-25.
- Derman, M. Uğur, "Yazma Kur'an-ı Kerimler Nasıl Hazırlanırdı?", *Hayat Tarih*, Sayı: 7, 1970, s. 12-15.
- Derman, M. Uğur, "Derviş Mehmed, Kevkeb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1994, s. 193.

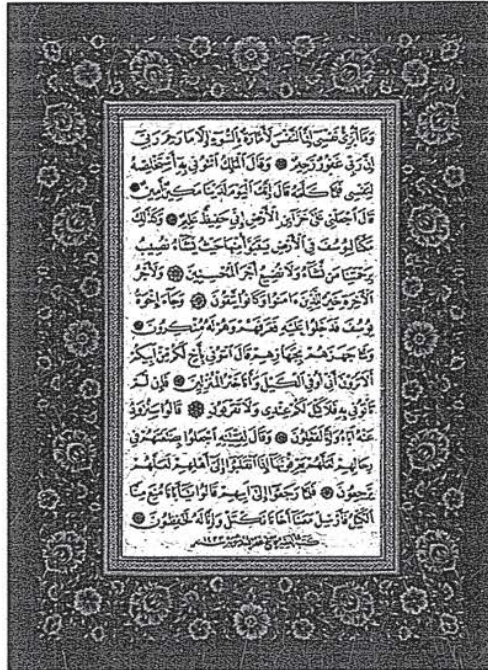
- Derman, M. Uğur, "Hasan Rızâ Efendi, Hacı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul 1997, s. 344-346.
- Derman, M. Uğur, *Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul 2002.
- Derman, M. Uğur, *Doksandokuz İstanbul Mushafı*, İstanbul 2010.
- Derman, M. Uğur, *Ömrümün Bereketi-I*, İstanbul 2011.
- Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Menâkıb-ı Hünerverân*, (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal İnal), İstanbul 1926.
- İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yân ve Enbâ ü Ebnâ'iz-Zaman*, c. 5, Beyrut 1972.
- İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul 1955.
- İranlı Habîb, *Hat ve Hattatân*, İstanbul 1305.
- Keskioglu, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, Ankara 2010.
- Klasik Türk Sanatları Vakfı, *Yâsîn-i Şerîf*, (Ahmed Karahisarî), İstanbul 2012.
- Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul, s. 358.
- Maşalı, M. Emin, "Mushaf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul 2006, s. 242-254.
- Müstakimzâde S. Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928.
- Nefeszâde İbrahim, *Gülzâr-ı Savâb*, (nşr. Kilisli Muallim Rif'at), İstanbul 1938.
- Rado, Şevket, *Türk Hattatları*, İstanbul.
- Serin, Muhittin, "Ahmed Efendi, Kurşuncuzâde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, s. 60.
- Serin, Muhittin, "Fâik Efendi, Ömer", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 12 İstanbul 1995, s. 101-102;
- Serin, Muhittin, "İbnü'l-Bevvâb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 20, İstanbul 1999, s. 534-535.
- Serin, Muhittin, "Karahisarî, Ahmed Şemseddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul 2001, s. 421-424.
- Serin, Muhittin, "Kayışzâde Hâfız Osman Nuri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, s. 79-80.
- Serin, Muhittin, "Mushaf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul 2006, s. 242-254.
- Serin, Muhittin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul 2008.
- Suyolcuzâde Mehmed Necîb, *Devhatü'l-Küttâb*, (nşr. Kilisli Muallim Rif'at), İstanbul 1942.
- Ünver, A. Süheyl, *Hattat Ali b. Hilâl: Hayatı ve Yazıları*, İstanbul 1958.
- Ünver, A. Süheyl, "Çok Sayıda Kur'an-ı Kerim Yazan Hattatlarımıza Dair", *Diyanet Dergisi*, c. VI, Sayı: 4-5, Nisan-Mayıs 1967, s. 85-91.
- Yazır, M. Bedreddin, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, c. I-II, Ankara 1981.
- Zennûn, Yûsuf, "Hâşim Muhammed el-Bağdâdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul 1997, s. 409-410.

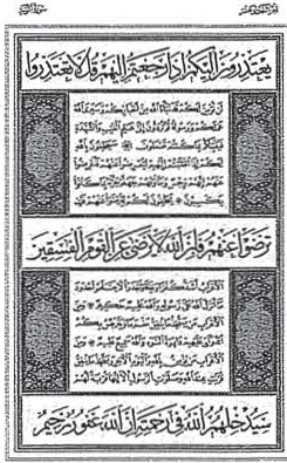
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6